
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Михайло Олегович КАРПЕНКО,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету України
імені Ярослава Мудрого (м. Харків),
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024,
niay@ukr.net

УДК 343.13 (094.4) (477)

ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ОКРЕМІ АСПЕКТИ)

Проаналізовані положення Кримінального процесуального кодексу України в розрізі їх впливу на норми Кримінального кодексу України, що визначають окремі правила реалізації кримінальної відповідальності за діючим кримінальним законодавством. Звернуто увагу на те, що у Кримінальному процесуальному кодексі України містяться положення, які не корелюють із прописами Кримінального кодексу України, що визначають імперативні правила кримінального закону щодо кримінальної відповідальності та покарання особи. Зазначено, що відповідна неузгодженість норм зазначених галузей права призводить до виникнення труднощів у практичній діяльності органів та осіб, які здійснюють кримінальне провадження, зокрема у питаннях правильності тлумачення норм, застосування правил їх конкуренції тощо. Наведені конкретні приклади, що мали місце на практиці. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм Кримінального та Кримінального процесуального кодексів у практичній діяльності. Привернуто увагу на необхідності подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального та процесуального права.

Ключові слова: Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, кримінальна відповідальність.

Прийнятий Верховною Радою України у 2012 році Кримінальний процесуальний кодекс (КПК України) істотно змінив ідеологію кримінального процесуального законодавства, запровадив прогресивні інститути, по-іншому визначив процесуальне положення суб'єктів кримінального провадження, з'явилася нова термінологія.

Відповідні зміни, безсумнівно, впливатимуть і на кримінальне право, оскільки ефективність норм матеріального права в першу чергу залежить від дієвості норм кримінального процесуального права, гармонійного взаємозв'язку кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Аналіз норм КПК України дає підстави стверджувати, що в кодексі є положення, які унормовують, іноді йдуть у розріз із приписами Кримінального кодексу України (КК України), що визначають імперативні правила кримінального закону щодо кримінальної відповідальності та покарання особи. Відповідна неузгодженість норм зазначених галузей права призводить до виникнення труднощів у практичній діяльності органів та осіб, які здійснюють кримінальне провадження, зокрема у питаннях правильності тлумачення норм, застосування правил їх конкуренції тощо.

Окремі аспекти теми, що опрацьовується, знайшли своє відображення в наукових працях таких учених, як С. С. Алексєєв, А. О. Васильченко, В. Г. Даєв, І. М. Даньшин, О. В. Загурський, П. А. Лупинська, А. Д. Прошляков, М. С. Строгович, В. Я. Тацій, П. С. Єлькінд та інших.

Разом з тим відповідні дослідження були зроблені ще за старим законодавством, на іншому етапі розвитку правової науки, а тому є нагальна потреба звернутися до вирішення питання взаємокоординації кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Мета статті полягає в аналізі норм КПК України у розрізі їх впливу на норми КК України, що визначають окремі правила реалізації кримінальної відповідальності за діючим кримінальним законодавством, та надання рекомендацій щодо узгодженого застосування норм КК України та КПК України в практичній діяльності.

Стаття 3 КК України містить положення, відповідного до якого злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України (ч. 3). При цьому, як визначають автори науково-практичного коментарю до КК України, *злочинність діяння* — це віднесення певного суспільно небезпечного діяння до злочинів, яке здійснюється законодавцем шляхом описання типових та найбільш характерних ознак цього діяння в законі про кримінальну відповідальність. *Караність діяння* — це визначення законодавцем у законі про кримінальну відповідальність виду і розміру покарання, що підлягає застосуванню до особи, яка вчинила злочин. *Інші кримінально-правові наслідки злочину* — це звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від нього та від його відбування, судимість тощо [2, с. 12].

Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України (ч. 1 ст. 2).

Власний аналіз окреслених вище положень дозволяє сформулювати їх по-іншому:

- а) лише кримінальним законом і ніяким іншим законом визначається, яке діяння є злочином (суспільно небезпечним діянням);
- б) лише кримінальним законом і ніяким іншим законом встановлюється відповідальність за вчинений злочин (суспільно небезпечне діяння). При цьому КК України передбачає як кримінальну відповідальність за вчинений злочин (суспільно небезпечне діяння), так і можливість застосування інших видів відповідальності, наприклад, примусових заходів виховного або медичного характеру;
- в) лише кримінальним законом і ніяким іншим законом встановлюються:
  - обставини, що виключають злочинність діяння, тобто такий стан, коли фактичні дії особи схожі на злочинне діяння, але визнаються законом правомірними;
  - підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності або покарання;
- г) лише кримінальний закон і ніякий інший закон регламентує підстави (правила) застосування заходів кримінально-правового впливу до особи, їх дистрекового закінчення, зміни тощо;

г) для беззастережного притягнення особи до кримінальної відповідальності достатньо вчинення нею супільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого особливою частиною КК України.

При всій зрозумілості та правильності висунутих тез, вони по-іншому виглядають у розрізі положень КПК України. Що мається на увазі?

Дослідження норм КПК України дозволяє стверджувати, що в кодексі є правила, які унормовують, іноді йдуть у розрізі з положеннями КК України, що визначають імперативні приписи кримінального закону про кримінальну відповідальність та покарання особи. Наведемо лише декілька прикладів.

Глава 36 КПК України передбачає особливий порядок кримінального провадження, що відбувається у формі приватного обвинувачення. Особливості цієї процедури полягають у тому, що провадження розпочинається слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 477 КПК України. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК України, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення (ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України). Окреслена специфіка провадження, встановлена законодавцем, обумовлена характером вчиненого кримінального правопорушення, ступенем його тяжкості, фактом заподіяння шкоди конкретній юридичній чи фізичній особі, особливостями відносин між потерпілим і особою, яка вчинила правопорушення, що дозволяє говорити про високу ймовірність їх примирення, пошук балансу між інтересами особи, що постраждала від кримінального правопорушення, та держави.

Ні в якому разі не будучи противником окресленої моделі кримінального провадження, все ж таки зазначимо, що, на наш погляд, норми, що її визначають, не узгоджуються з положеннями КК України, зокрема зі ст. 2 КК України, яка має імперативний характер і визначає, що особа, яка вчинила супільно небезпечне діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України, підлягає кримінальній відповідальності. На відміну від приписів КК України, норми гл. 36 КПК України (“Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення”) дозволяють уникнути кримінальної відповідальності підозрюваному, обвинуваченому за умови, що у певній категорії кримінальних проваджень, передбачених ст. 477 КПК України, потерпілій не подасть заяви про вчинене проти нього кримінальне правопорушення або відмовиться від обвинувачення. Іншими словами, кримінальний закон говорить про те, що особа, яка вчинила злочин, безумовно, підлягає кримінальній відповідальності або до неї застосовуються інші заходи кримінально-правового впливу. Кримінальний процесуальний закон нівелює відповідний нормативний припис КК шляхом запровадження інституту приватного обвинувачення, що дозволяє особі, яка вчинила злочин, уникнути відповідальності.

Стаття 502 КПК України “Дострокове звільнення від примусового заходу виховного характеру” передбачає можливість за ухвалою суду достроково звільнити неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, від примусового заходу виховного характеру в порядку, передбаченому КПК України. Відповідне рішення приймається за наслідками клопотання неповнолітнього, його захисника, законного представника або прокурора, якщо поведінка неповнолітнього під час перебування у навчально-виховній установі свідчить про його перевиховання. Під час розгляду клопотання суд з’ясовує думку ради спеціальної навчально-виховної установи, в якій перебуває неповнолітній, щодо можливості його дострокового звільнення від примусового заходу виховного характеру.

Зауважимо, що норми КК України, на відміну від КПК України, не передбачають підстав дострокового звільнення неповнолітнього від застосування примусового заходу виховного характеру. Отже, можна говорити про те, що у цьому випадку “інші кримінально-правові наслідки злочину” визначаються саме КПК України, а не кримінальним законом, як це зазначено в ч. 3 ст. 3 КК України.

Стаття 497 КПК України “Порядок застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру” передбачає можливість застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру, якщо під час досудового розслідування прокурор дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без застосування кримінального покарання.

Якщо проаналізувати на зміст статей КК України, то можна стверджувати, що в ньому передбачений інститут звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру та інститут звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Логічно кореспондуючи з нормами КК України, КПК України 1960 року передбачав дві процедури кримінального провадження, які закінчувалися застосуванням примусових заходів виховного характеру, залежно від того, звільнявся неповнолітній від кримінальної відповідальності (ст. 97 КК України) або покарання (ст. 105 КК України). Якщо ж звернутися до змісту гл. 38 КПК України 2012 року, то можна констатувати про відсутність процесуальної регламентації інституту звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Можна пошукати й інші випадки, але, на наш погляд, для цього немає сенсу. Слід тільки акцентувати увагу на тому, що асинхронність кримінального та кримінального процесуального законодавства іноді призводить до виникнення непорозумінь на практиці.

Як приклад можна навести рішення Московського районного суду м. Харкова. Суть справи полягала в тому, що за КПК України 1960 року щодо К. була порушена кримінальна справа за ознаками злочинів, передбачених ч. 1 ст. 286 КК України, ч. 1 ст. 135 КК України. У судовому засіданні, яке відбувалося на початку 2013 року (тобто вже діяв КПК України 2012 року), від потерпілого Т. надійшла заява, згідно з якою він відмовляється від обвинувачення К. за ч. 1 ст. 135 КК України та просить закрити кримінальне провадження стовсно останнього в цій частині. Суд, пославшись на п. 10 Перехідних положень КПК України 2012 року, згідно з яким кримінальні справи, які на день набрання чинності цим кодексом не направлені до суду з обвинувальним висновком, розслідаються, надсилаються до суду та розглядаються судами першої, апеляційної, касаційної інстанції і Верховним судом України згідно з положеннями КПК України 2012 року, кримінальне провадження за обвинуваченням К. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 286 КК України, ч. 1 ст. 135 КК України, в частині обвинувачення К. у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України, закрив у зв’язку з відмовою потерпілого від обвинувачення. При цьому суд керувався ст.ст. 26, 284, 369–372, 477 КПК України.

Якщо описати окреслену ситуацію неюридичною термінологією, то можна сказати, що завдяки прийняттю нового КПК України злочинець уникнув відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, тобто КПК України 2012 року невілював імперативні приписи ст.ст. 2, 3 КК України щодо конкретного злочинного діяння.

Цікавим є процесуальне продовження окресленої вище ситуації. Прокурор не погодився із зазначену позицією суду та оскаржив ухвалу суду про закриття кримінального провадження в частині до Апеляційного суду Харківської області. В обґрунтування своєї скарги він зазначив, що, по-перше, відповідно до вимог ст. 477 КПК України кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України. Апелянт зазначив, що в ході проведення досудового розслідування від потерпілого Т. ніяких заяв щодо скоєння К. правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 135 КПК України, не надходило, а кримінальна справа була порушена на підставі зібраних слідчим даних, які свідчили про наявність ознак злочину. По-друге, прокурор зазначив, що в провадженні судді Московського районного суду продовжує перебувати кримінальне провадження стосовно К. за ст. 286

КК України, і вказане кримінальне провадження стосовно К. за ст.ст. 286 та 135 КК України треба розглядати у єдиному судовому провадженні.

КПК України 1960 року не надавав можливості розгляду кримінального провадження щодо обвинувачення особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК України, в порядку приватного обвинувачення. А прийняття нового КПК України не може змінювати кримінально-правові наслідки злочину відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України.

Апеляційний суд відмовив у задоволенні скарги прокурора, залишивши в силі рішення суду першої інстанції. Разом з тим, на наш погляд, відповідна ситуація та позиція суддів не є однозначною.

Не викликає сумнівів, що пошук відповіді на питання, які виникають внаслідок неузгодженості кримінального та кримінального процесуального законодавства, слід робити у розрізі системного аналізу матеріальних і процесуальних правовідносин, взаємозв'язку матеріального і процесуального права. Особливо це важливо на сучасному етапі розвитку правової системи, який притаманна активна зміна галузей та норм законодавства, з метою приведення у відповідність з існуючими суспільними відносинами. Слід враховувати й те, що діючий КК України та КПК України приймалися у різний час, у 2001 та 2012 років відповідно.

Про щільний зв'язок кримінального та кримінального процесуального права говориться вже давно. Ще К. Маркс говорив, що судовий процес і право так тісно пов'язані один з одним, як форми рослин пов'язані з рослинами, а форми тварин — з м'ясом та кров'ю тварин. В. Г. Даєв зазначав, що “правозастосовний процес є формою життя матеріального права” [1, с. 4]; “кримінальний процес є способом реалізації матеріального (кримінального) права” [1, с. 5]; “матеріальні та процесуальні норми виступають як єдине ціле — спосіб правового впливу, становлять дві підсистеми єдиної системи юридичних норм” [1, с. 14]; “кримінально-процесуальне право є “надбудовою” над відповідною галуззю матеріального (кримінального) права” [1, с. 16]. А. Д. Прошляков констатував, що “кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче право є самостійними галузями права, але тільки в рамках єдиного комплексу, оскільки вилучення із нього будь-якої складової робить інші її частини безглазими або безживими” [3, с. 5].

Безсумнівно, кримінальне право та кримінальний процес міцно пов'язані між собою історично, мають спільні завдання, мету, сумісні принципи, що визначають основні, фундаментальні положення права. Вплив норм зазначених галузей права є “обопільним”. Наприклад, кримінальний закон визначає підстави кримінальної відповідальності, що автоматично потребує “визначення в кримінальному процесуальному законі обставин, що підлягають доказуванню, які є “наповненням” ознак складу “злочину”. За допомогою норм КПК України розкривається зміст бланкетних диспозицій кримінально-правових норм. Наприклад, “зміст ст. 374 КК України “Порушення права на захист”, ст. 375 КК України “Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови” можливо розкрити лише за допомогою кримінального процесуального закону.

Разом з тим ці самостійні галузі права мають притаманний тільки їм предмет правового регулювання, порядок дії норм у часі, правила застосування аналогії тощо. Саме тому чітке розмежування сфери правового регулювання буде мати виключне теоретичне і практичне значення.

Підводячи науковий підсумок окресленого вище, вбачаємо за доцільне висловити такі тези:

1. Усі положення, що стосуються визначення критеріїв, за яких діяння визнається суспільно небезпечним, віднесення його до злочинів (кримінальних проступків), встановлення відповідальності за вчинене діяння, її трансформацію (звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування тощо), мають регламентуватися виключно кримінальними законом. Для більш виразного виокремлення цього правила було б доцільно у КК України надати детальний зміст

окремим кримінально-правовим поняттям, зокрема таким, як “злочинність діяння”, “караність діяння”, “інші кримінально-правові наслідки злочину”.

2. Враховуючи, що КК України та КПК України містять норми, що визначають зміст спільних інститутів кримінального та кримінального процесуального права, буде правильним у відповідних нормах законів зробити посилення (застереження) щодо наявності кореспонduючих статей в іншому кодексі. Наприклад, це може стосуватися інституту звільнення від кримінальної відповідальності, який характеризуються як матеріальними підставами застосування відповідної процедури, так і процесуальними (повідомлення особи про підозру, згода підозрюваного, обвинуваченого на застосування відповідної форми провадження тощо), фактичними (наявність відповідної доказової бази).

3. Перелік статей та умови, за якими кримінальне провадження може бути здійснене у формі приватного обвинувачення із вказівкою на те, що особа може бути звільнена від відповідальності, передбаченої КК України, внаслідок відмови потерпілого від обвинувачення, має бути закріплений у Загальній частині КК України. Процедура ж провадження — в КПК України.

4. У разі внесення змін у КК України або КПК України доцільно одночасно робити аналіз положень іншого кодексу та у разі необхідності вносити до нього потрібні зміни.

5. При виникненні колізії між нормами матеріального та процесуального права потрібно враховувати предмет та сферу правового регулювання відповідних кодексів, завдання та мету, що стоїть перед ними.

Зрозуміло, що зазначені тези потребують подальшого розвитку та певного осмислення, в тому числі критичного, з боку інших науковців. Разом з тим метою статті була постановка певної проблеми, яка повинна знайти своє вирішення шляхом наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального та процесуального права.

Список використаних джерел

1. Даев, В. Г. Взаимосвязь советского уголовного права и процесса [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени д–ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс; судоустройство; прокурорский надзор; криминалистика” / В. Г. Даев ; Ленинградский государственный университет им. А. А. Жданова, Юридический факультет. — Л., 1983. — 34 с.
2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар [Текст] : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пішонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — [5–те вид., доп.]. — Х. : Право, 2013. — Т. 1: Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. — 2013. — 376 с.
3. Прошляков, А. Д. Взаимосвязь материального и процессуального уголовного права [Текст] : автореф. дисс. на соискание учен. степени д–ра юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности” / А. Д. Прошляков. — Екатеринбург, 1997. — 39 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 10 від 31 червня 2014 року)*

Надійшла до редакції 12.08.2014

Карпенко М. О. Закон об уголовной ответственности сквозь призму Уголовного процессуального кодекса Украины (отдельные аспекты)

Проанализированы положения Уголовного процессуального кодекса Украины в разрезе их влияния на нормы Уголовного кодекса Украины, определяющие отдельные правила реализации уголовной ответственности по действующему уголовному законодательству. Обращено внимание на тот факт, что в Уголовном процессуальном кодексе Украины содержатся положения, которые не коррелируют с нормами Уголовного кодекса Украины, устанавливающие императивные правила уголовного закона относительно уголовной ответственности и наказания лица. Показано, что соответствующая несогласованность норм указанных отраслей права приводит к возникновению трудностей в практической деятельности органов и лиц, осуществляющих уголовное судопроизводство, в частности, в вопросах правильности толкования норм, применения правил их конкуренции и т. д. Приведены конкретные примеры, имеющие место на практике. Сделаны выводы и даны рекомендации, касающиеся согласованного применения норм Уголовного и Уголовного процессуального кодексов в практической деятельности. Привлечено внимание к необходимости дальнейшего научного сотрудничества ученых, специалистов в области материального и процессуального права.

Ключевые слова: Уголовный кодекс Украины, Уголовный процессуальный кодекс Украины, уголовная ответственность.

Karpenko, M. O. The Law about Criminal Responsibility in the Light of the Criminal Procedural Code of Ukraine (the Select Aspects)

Dispositions of the Criminal procedural code of Ukraine in view of their influence on standards of the Criminal code of Ukraine, determining separated rules of criminal responsibility realization under the current Criminal Legislation were analyzed. Attention is drawn to the fact that the Criminal Procedural Code of Ukraine contains provisions that do not correlate with the provisions of the Criminal Code of Ukraine, that establishing mandatory rules of the criminal laws concerning criminal responsibility and punishment of person. It is shown that the corresponding inconsistence of showed branches of law leads to difficulties appearing at the practical activities of criminal proceedings involved bodies and persons in particular at rectitude of standards interpretation, one-upmanship rules usage etc. Specific examples that take place in practice are shown. Conclusions concerning advised application of provisions of Criminal Code and Criminal Procedural Code in practice are drawn and recommendations are given.

Keywords: the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedural Code of Ukraine, criminal responsibility.

